

Balogh Balázs – Fülemile Ágnes

Jelenlét, kapcsolattartás és terepmunka módszerek a változó Kalotaszegen

E tanulmány íróit mintegy két és fél évtizedes tereptapasztalat fűzi Kalotaszeg vidékéhez. A szerzőknek a régióhoz fűződő viszonyáról, a terepmunka módszereiről és kérdésselvetéseiről érdemes néhány szót ejteni. Jelen tanulmányukban¹ azt a kérdést próbálják meg körüljárni, hogy több mint három évtizedes Kárpát-medencei terepmunka tapasztalattal rendelkező kutatóként miként látják a fentiekben vázolt „hazai pálya” előnyeit és hátrányait, illetve a több színterű, vissza-visszatérő jellegű, tartós terepjelenlétnek milyen visszahatása van az adott közösségekben? Milyen interakciók alakulnak ki a vizsgált települések lakói és a kutatók között?

A „saját kultúrájában kutató etnográfus” terepmunka kihívásának módszertani kérdései

A kultúrát és társadalmat kutató terepmunkás pozícióját és személyes viszonyát kutatásai tárgyához számosan elemezték. Az 1960-as évek közepe óta kiemelt figyelem kíséri az angolszász típusú antropológia és a nyugat-európai és észak-amerikai műhelyeken kívüli „nemzeti” etnográfiai terepmunka módszerei közötti különbségeket. Ez a kétoldalúnak csak ritkán nevezhető diskurzus kitermelt bizonyos szentenciászerű értékítéleteket a „saját kultúrájában kutató” etnográfiai gyakorlatról, amelynek szellemében antropológus generációk sora nevelkedett.

Amerikában csak az 1950-es évek végén és Alfred Kroebernek (Kroeber 1959: 399) köszönhetően kezdtek felhelyezni a térképre az európai típusú etnográfiai kutatást („the folk ethnography of peasantry in civilized countries”) mint az ember tudományának, az antropológiának egy ágát. S csak az 1960-as évek közepétől kezdenek írni, mint a kutatás egy új lehetséges irányáról, az európai parasztság vizsgálatáról, s arról hogy elindult egy tudományos diskurzus olyan nemzeti értelmiségekkel, akik

1 A tanulmány a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében készült.

a saját kultúrájukat kutatják (Anderson 1965). Ezenközben ugyanebben az időszakban skandináv és európai néprajzkutatók az egyes európai országok kutatási között meglévő diszciplináris és terminológiai eltéréseket próbálták közelíteni.²

A magyarországi kutatói közegben először Fél Edit³ és Hofer Tamás reflektált erre a nemzetközi diskurzusra. Amikor Fél Edit az 1950-es évek végétől az Átány-kutatás megkezdésétől, Hofer Tamás az 1967-es chicagói egyéves tanulmányútja kapcsán, majd az Átány első kötetének amerikai megjelenésekor (Fél–Hofer 1969) elkezdték összehasonlítani az amerikai antropológia és a közép-európai, jelesebben magyar néprajz szemléletmódjának, kérdésfelvetéseinek, tudományos tradíciójának különbségeit, akkor nem mozogtak légüres térben, nem voltak visszhangtalanok. Hofer Tamásnak 1969-ben a *Current Anthropology* folyóiratban jelent meg egy tanulmánya (Hofer 1968) *Anthropologists and Native Ethnographers in Central European Villages: Comparative Notes on the Professional Personality of Two Disciplines* címmel, amelyben árnyaltan fogalmazta meg, hogy a tudománytörténeti és társadalomtörténeti kontextusok eltéréseiből fakadóan milyen problémalátás, módszertan és írásmód jellemzi egyik és másik megközelítést és mik ezeknek a kétségtelen pozitívumai és negatívumai. 1970-ben szintén a *Current Anthropology* adott helyet egy vitának, amelyben Hofer Tamás is megszólalt (Hofer 1970: 11) és Máday Bélával polemizálva a magyarországi antropológiai kutatásokról értekezett. Fél Edit 1982 novemberében a párizsi Musée de l’Homme-ban Jean Guiart által szervezett *A maga kultúráját vizsgáló kutató: tapasztalatok és módszerek* címmel rendezett konferencián adott elő, immáron egy az 1930-as évektől ívelő félévszázados alkotói tapasztalat tükrében (Fél 1983, 1991a).

Hofer Tamás és Fél Edit főbb gondolatait röviden felidézni sincs elég hely, csak néhány szempontot érdemes kiemelni. Az egyik az, hogy az európai nemzetállami keretben a 19. századi romantikus nemzeti ébredés folyamányaként létrejövő nemzeti tudományok, így a néprajz esetében is, viszonylag magas azoknak a helyi értelmiségieknek, amatőröknek, önkéntes gyűjtőknek a száma, akik nemcsak a néprajzi adatok összegyűjtésében érdekeltek, hanem a már a tudománytól függetlenedő folklorizációs folyamatoknak is fogaskerekei. Tehát a „tradíció” felgyűjtése, meg-

2 Hofer Tamás Áke Hultkrantz munkája alapján hivatkozik az 1955-os arnhemi nemzetközi konferenciának a jelentőségére, ahol az etnográfusok („folk ethnographers”) arra törekedtek, hogy egységesítsék a terminológiát és elfogadták a „regional ethnology”, vagy „national ethnology” kifejezést, mint egy nemzetközileg javasolt elnevezést a tudományszakra, amely az európai népi kultúrát („European folk culture”), vagy bizonyos nemzeti népi kultúrákat („certain national folk culture in Europe”) kutat. (Hultkrantz 1960: 202–203, idézi Hofer 1968: 311.)

3 Fél Editet egész pályája során friss módszertani szemlélet és a korának nemzetközi kutatási trendjeivel való intenzív lépéstartás jellemezte. Angol, francia és német nyelven tartott kapcsolatot, levelezett korának nagy egyéniségeivel: Claude Lévi-Strauss, Marcel Mauss, Sol Tax, Haberlandt, Geramb, Richard Weiss, Kroeber, Den Hollander, René König szerepeltek levelezőtársai, személyes barátai között, akik figyelmet szenteltek munkájának, s akikkel meg tudta tárgyalni módszertani kérdésfelvetéseit. Nem véletlen, hogy nemcsak a társadalomkutatás terén hozott Fél Edit szemlélete áttörést, hanem a terepmunka kiteljesítése terén is, illetve pont a holisztikusabb terepmunka szemléletének volt gyümölcse az a kifinomultabb muzeológiai koncepció is, ami visszahatott a múzeumi gyűjtemény gyarapítására.

konstruálása, bizonyos elemek kiemelése, újraértelmezése, vagy kitalálása a nemzeti kultúra megalkotásának folyamatában, azaz a néphagyomány egyes elemeinek másodlagos felhasználása, különböző célokra történő alkalmazása, manipulálása és devalválása is része a folyamatnak. Ahogy Fél Edit fogalmaz az 1982-es előadásában: „a nemzeti etnológusok mellett ezekkel a témákkal mindig foglalkoznak művészek, amatőrök, politikusok is, és a tudományos álláspont mellett a társadalomban kerin-genek romantikus, nacionalista nézetek is, illetve az ezek által kiváltott erősen kritikus nézetek” (Fél 1991a: 2).

A „maga kultúráját kutató etnográfus” pozíciójában axiómaszerű, hogy az ugyanabba a komplex társadalomba való beleszületettség azt jelentheti, hogy egy nyelvi, nemzeti államközösségbe szocializálódik mind a kutató, mind a kutatott (adatköz-lő), amelynek főbb történeti és modern intézményei (az egyház, az iskola, a katonaság, az igazságszolgáltatás stb.) egy olyan általános közismereti munícióval látja el a tagjait, amely megrajzolja a főbb kereteket. A közkultúra és a mindennapi állampol-gári lét bizonyos közös tudásszintje megkönnyítheti tehát a kutató helyzetét.

Ugyanakkor a gyűjtő és az adatközlő közötti közös „hazai” kontextus vélelmezése már egy árnyaltabb társadalom felfogás felől közelítve tovább finomítható – vagy akár megkérdőjelezhető –, és ez különösen érvényes Fél Editék generációjának ese-tében. A két világháború között „a városból jött kutató csak nagyon nehezen jutha-tott el oda, hogy a más osztálybelivel szembeni respektus és zárkózottság feloldá-sával bizonyos személyes, intim szférákba betekintést nyerhessen”. „A gyűjtő saját társadalmi pozíciója és a vizsgált parasztok társadalmi pozíciója közé az ösztársa-dalom mechanizmusai már eleve kitűznek bizonyos távolságot, a kapcsolatok bizo-nyos elismert lehetőségeit – függetlenül attól, hogy a kutató személyében mennyire igyekszik vagy tud ezeken az előre formált kapcsolattípusokon túllépni.” (Fél 1991a: 2.) Fél Edit ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy „a régi etnológiának a tárgyakra, szö-vegekre, formalizált ismeretekre való beállítottsága viszont nem is kívánta meg az ezekben a személyes szférákba való behatolást. Azt lehet mondani, hogy a régi néprajz ismeretanyaga ekképpen visszatükrözte a parasztok és a városi értelmiségiek közti konvencionális viszonyt is.” (Fél 1991a: 4.)⁴

A fenti tétel – az ugyanabba a kultúrába való belenevelődés axiómája –, még in-kább megkérdőjelezhető a jelen írás szerzőinek kalotaszegi kutatása esetében, ami-kor magyarországi kutatóként ugyan magyar nemzeti kisebbségi szituációkat vizs-

4 Ugyanakkor pont az Átány-kutatás bizonyítja, hogy Fél Editnek és Hofer Tamásnak a távolságok leküzdése, a mély emberi kapcsolatok, barátságok kialakítása sikerült. Ezért volt nehéz Fél Editnek „elengednie” a sajnos befejezetlenül maradt utolsó részét az Átány-sorozatnak, az emberi életek és lélek legmélyebb bugyraiba betekintő kötetet. A suttogva négy szemközt mesélt titkok és bűnök már nem kibeszélhetőek, a rábízott élettörténetek őrzésének etikai súlya ránehezedett a gyűjtőre. Ahogyan Tóth Zoltán fogalmaz: Fél Edit elképzelése egy olyan, „paradigmatikus”, fogalmilag akkoriban korszerűen elrendezett szerkezet volt, amelyben a kutatási szintek, vagy lépcsőfokok az élő értelmes emberig hitelesek voltak... Fél Edit kutatási menete és stílusa is, annak megfelelően, ahogy önmagát besorolta, elsősorban etnológiai, mégpedig abban a modern etnológiai értelemben, ahogy a kutatót kutatott „törzse” „be is avatja”, s végül el is hallgattathatja. Fél Edit családtagként vett részt szeretett házigazdája Orbán Ferenc siratásán, amit azonban nem tartott leírhatónak.” (Tóth 2002: 226.)

gálnak egy másik állam területén, jelesen Romániában, s ez esetben a kontextusnak már csak kisebb cikkelye közös a gyűjtő és az adatközlő között, tehát a terep egyszerre „hazai” és „nem hazai”, „etnográfiai”, illetve „etnológiai” jellegű.

Fél Edit az átányi és a mezőkövesdi (Gari Margit világképét fókuszba helyező) gyűjtésében tökélyre vitt terepmunka módszerének ars poeticáját így foglalta össze egy a hagyatékában kéziratban maradt írásának *A terepmunka néhány új lehetősége* című alfejezetében: „[A társadalom intézményeinek, kapcsolatrendszereinek, működésének leírása a terepmunkában új módszereket, a vizsgált társadalomban újfajta beilleszkedést, az »adatközlőkkel« a korábbinál sokkal meghittebb kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolatot kívánt.] [...] Szemben az indulásom idején általános és még ma is élő ama felfogással, mely »kulturális elemek«, »szokások«, »hiedelmek«, »szövegek« stb. meglétét, hiányát kívánta dokumentálni, már pályám korai szakaszán tudatosan törekedtem az egyszeri, esetleges, személyes mozzanatok pontos rögzítésére [...]. Nem az »egyénség vizsgálata« vezette ezt a törekvést, hanem a valóság konkrét változatosságának a személyes gyűjtés keretében megvalósítható érzékeltetése [...]. Az egyszeri, egyedi, konkrét vonások fontosságának fölismerésétől természetesen vezetett az út olyan kísérletekhez, amelyek egy-egy ember gondolatvilágát, élettapasztalatait, a világról alkotott elképzeléseit kívánják elemezni.” (Fél 1991b: 175–177.)

Visszatérve a „saját kultúrájában kutató etnográfus” problematikájára, az amerikai antropológiában az 1970-80-as évektől bekövetkező posztmodern paradigmafordulat megkérdőjelezte a szerzői autoritásba vetett hitet, a tudományos objektivitás lehetőségét. Az etnográfiai leírás, mint a valóság megragadásának csak egy lehetséges interpretációs narratívája, nem mentes elfogultságoktól és befolyásoltságtól. Felizzottak a viták a kutató pozícióját és visszahatását illetően a fragmentált valóságról, a reflexivitásról, az önreflexivitásról („I-witnessing” – Geertz 1988), sőt a kutató önmaga vált a kutatás tárgyává.⁵ A vizsgált kutató személye egyben a terepen történt interakciók részeként jelent meg, s ez fókuszba állította a kutató és adatközlő közötti viszony elemzését is, a „távolságtartás” és „involváltság” viszonyát („involvement and detachment” – Powdermaker 1966: 295) a malinowski-i értelemben vett résztvevő megfigyelő terepmunka esetén („participant observation”)⁶, egészen a társszerzőség kérdéséig felvetéséig („collaborative ethnography” – Lassiter 2005). Az 1990-es évektől megsokasodtak azok a metodológiai művek, amelyek magára a terepmunka újraértelmezésére koncentráltak („observation of participation” – Tedlock 1991). A terepmunka modelljévé egyre inkább az empátia alapú közelítés, a helyiekkel való érzelmi azonosulás („rapport”), a belső nézőpont megértése vált. „Az

5 Lásd Deborah Reed-Danahay összefoglalását a terepmunka módszerekről szóló diskurzusokról (Reed-Danahay 2016).

6 Ugyanakkor nem kis fejtörést okoz a gyűjtőnek az, hogy résztvevő megfigyelés esetén a bennfenteség, hogyan egyeztethető össze a kutatói objektivitással. „A résztvevő érzelmű involváltsággal jár együtt. Az viszont feszültséget okoz, hogy hogyan lehet egy időben arra törekedni, hogy szimpatizáljunk másokkal, miközben a tudományos objektivitás kívánalmának meg kell feleljünk.” (Paul 1953: 441, idézi Tedlock 1991: 69.)

antropológiai tudás létrehozásának a fő módja ez a szimultán empatikus, ugyanakkor mégis távolságtartó metodológia, amelyet az etnográfusok többsége célravezetőnek tart ahhoz, hogy olyan adatokhoz jussanak, amik a vizsgáltak saját belső nézőpontját is tükrözi.” (Stocking 1983: 74.) Ugyanakkor a Malinowski által bevezett „the native point of view” fogalmával szemben, a gyűjtő és a vizsgált adatközlő/közösség közötti empátia kritikájaként – különösen Clifford Geertz (1974) és Pierre Bourdieu („participation objectivation”, „gaze from afar” – Bourdieu 2003: 282) megfogalmazták –, hogy illuzórikus és nem feladata a gyűjtőnek, hogy az együvé tartozás érzését létrehozza („fellow-feeling”) maga és a vizsgált közösség között, hanem arra kell törekednie, hogy megértse, hogy a helyiek hogyan látják és prezentálják magukat és a számukra fontos jelentéseket, szimbólumok használatának segítségével (Reed-Dannahay 2016: 60).

A terepmunka reflexivitásának kérdését különösen a saját kultúráját vizsgáló „native anthropologist” esetében kezdték taglalni. Hiszen az érzelmi involváltság és elfogultságok, s az ebből fakadó tévedések veszélye, ha lehet még nagyobb a saját kultúra, mint a távoli terepek esetében.

Ugyanakkor a terep az amerikai antropológusok számára is változik.⁷ Nem egy antropológus visszaemlékezésében olvasható, hogy az Amerikán kívüli antropológiai terepre való iskolázottsággal, másodlagosan fordultak hazai terepre.⁸ Tehát vagy a lehetőségek beszűkülése, de sokkal inkább a globalizálódó világban, az egzotikus színterek átalakulásával kezdik felfedezni az otthoni terepben rejlő lehetőségeket, egyre jobban megnövekszik a „native anthropologist” munka jelentősége, akár nyugati, akár keleti kutatási terepekről van szó.

Az 1990-es évek irodalmában már azokat a kérdéseket feszegették, hogy lehet-e egyáltalán arról beszélni, hogy valaki a saját kultúráját vizsgáló „native” antropológus (Narayan 1993, Cerroni-Long 1995), hiszen az identitásstruktúrája minden egyes egyénnek sokszorosan rétegzett, a társadalmi osztály, az iskolázottság, az etnikum, a faj, a vallás, a nyelv, a nemi hovatartozás, stb. meghatározza a lojalitásainkat és preferenciáinkat. Ha egyik identitás összetevőben osztozunk is, azért még számos más összetevőben meg nem, tehát „native”-nek lenni elméleti konstrukció.

7 Az az állapot, amit Hofer Tamás a fent idézett cikkében (1968) vázolt föl, bőven igaz volt még az 1990-es években is (Fülemile Ágnes első Fulbrightos ösztöndíja idején, amit a UC Berkeley antropológia tanszékén és New York-ban a Metropolitan Museum kosztümintézetében töltött). Az amerikai antropológiai képzéshez nem tartozott hozzá a saját társadalom vizsgálata, azt intézményileg diszciplinárisan leválasztva kezelték. Mind az oktatásban, mind a muzeológiában külön életet élt a Native American Studies, etnikus és emigráns csoportokat inkább szociológusok, vagy helytörténet iránt érdeklődő történészek vizsgáltak, az „American Folk Art” tárgyai nem kerültek etnológiai gyűjteményekbe. Amíg a Natural History Museum etnológiai (!) kiállításán alig szerepelt amerikai anyag, addig a pennsylvaniai németek tárgyait a Metropolitan Museum állította ki a 18–19. századi vidéki Amerikát bemutató kiállításrészben. Az etnomuzikológia tanszékek – amik mondjuk appalache-i dulcimer vagy louisiana-i francia cajun zenével foglalkoznak – vagy a folklór tanszékek is külön életet éltek az antropológia tanszékektől.

8 Pl. Barbara Myerhoff, aki Észak-Mexikó után az idős kaliforniai zsidó asszonyok életstratégiáit tanulmányozta (Myerhoff 1978), vagy Carol J. Colfer és Michael A. Colfer, akik Washington állam egyik erdőkieléssel foglalkozó kisvárosában kutattak (Colfer–Colfer 1978).

Ugyanakkor a saját kultúra vizsgálata egy posztmodern és globalizálódó világban számos új jellegű dilemmát vet fel, különösen, ha valaki kisebbségi, vagy marginalizált csoportokkal foglalkozik. Etikai dilemmák sora vetődhet föl, különösen olyan alkalmazott antropológiai vizsgálatok esetében, amikor mondjuk egy szervezet, vagy vállalat alkalmaz egy antropológust közösségvizsgálat elvégzésére, bizonyos hatásmechanizmusok, vezetési vagy market stratégiák kidolgozására. Nagy kérdés, hogy a kutató érzelmileg mennyire involválódjon, kívülálló maradjon-e, eljusson-e adott esetben az „akció-antropológiáig”, vagy akár szószólójává váljon-e a kutatott csoportnak („advocacy”). Más jellegű dilemma, amely a kutatás módszertanát befolyásolja, hogy izolált lokalitások már nincsenek, egyre nagyobb struktúrákban, erőterekben, egyre kiterjedtebb interakciók hálózatában kell vizsgálni. A hagyományos gyűjtési módszerekkel megszerezhető ismeretek megbízhatóságának kérdését veheti fel az is, hogy manapság – nem úgy, mint a 19. században, vagy 50 éve –, már más az információáramlás dinamikája. Sokan felismerik a néprajzi kutatás jelentőségét, s ennek köszönhetően – vagy akár direkt néprajzi munkák ismeretében –, egy „adatközlő” prezentálhat úgy egy adatot a gyűjtőnek, amit esetleg irodalomból olvasott, mintha a sajátja lenne. (Ez főleg helyi értelmiségiek magyarázataikor meglévő eshetőség.) Az etnográfiai tudás piaci értékkel kezd bírni egy globalizálódó gazdasági és kommunikációs térben és megindul a versengés a használatáért, kisajátításáért a kultúrát eredetileg hordozó csoport és az üzleti felhasználók között. Akár versengetnek az etnográfus figyelméért, esetleg manipulálhatják is, azért, hogy az autenticitás kérdésében azt a hitelesítést, szentesítést megkapják, ami a helyiek egyes csoportjainak érdekeit szolgálhatja (helyi vállalkozások, turizmus, örökségesítés, stb.)

A szerzők konkrét kalotaszegi tereptapasztalata

A fenti tudománytörténeti, módszertani vázlat után térjünk rá a szerzők mintegy két és fél évtizedes kalotaszegi tereptapasztalatának a bemutatására. A szerzőknek a tereppel történő megismerkedése egy jó évtizeddel korábbra nyúlik vissza, mint a módszeres kutatás megkezdésének az időpontja.

Fülemile Ágnes az 1980-as évek elejétől rendszeresen járt Erdély szerte azon magyar falusi közösségekben, ahol abban az időben a „hagyományos” paraszti kultúra és társadalom még nem bomlott fel, nem alakult át a modernizáció során teljes egészében és résztvevő megfigyeléssel a helyi kultúra működése megtapasztalható volt a maga rendszerszerűségében. Ágnes ekkoriban aktívan részt vett a néptáncmozgalmokban.⁹ A táncházmozgalom¹⁰ lelkes fiataljai közvetve, vagy közvetlenül felfedezték a korszakban egy kései akkultúrálódási folyamaton áteső, de a hagyományos kultúrá-

9 Mintegy 10 éven keresztül táncolt az amatőr néptánc-, és táncházmozgalom húzó erejének számító, Timár Sándor koreográfus vezette Bartók Béla táncgyűttesben, majd a szintén Timár vezette Stúdió kamara táncgyűttesben.

10 A táncházmozgalmról mint ellenkultúráról bővebben lásd Balogh–Fülemile 2008b.

jának még a végleges szétesés előtti utolsó korszakát élő magyar és nem-magyar¹¹ paraszti közösségeket, s azok kiemelkedő táncos, zenész, kézműves egyéniségeit, a helyi „tradíciók” utolsó hírmondóit. A paraszti kultúrának az eredeti közegében történő megtapasztalása néhány magyarországi és erdélyi vidék egyes kiemelkedő közössége iránt különösen nagy érdeklődést keltett. Így járt gyakorta Ágnes is számos erdélyi faluban és Kalotaszegen is,¹² ahol hagyományos eseményeken, lakodalmak, táncmulatságok, keresztelők, juhmérések, katonabúcsúztatások, vásárok alkalmával volt lehetősége megtapasztalni a viselet, zene-, tánc-, és közösségi élet akkori gazdag tárházát.

Balogh Balázs családi kapcsolatai révén szintén az 1980-as években kezdett Erdélybe látogatni. Számos első vonalbeli erdélyi értelmiségit és művészt ismerhetett meg személyesen a családja révén.¹³ Balázs édesapja sebészorvosként számtalan esetben operált erdélyi magyarokat, akik a Ceaușescu-éra alatt nem jutottak megfelelő orvosi ellátáshoz Romániában. Egy-egy beteg családjával ápolt szorosabb kapcsolat is tovább mélyítette az 1980-as évek erdélyi magyar kisebbségi létének megtapasztalását.

A Ceaușescu-féle személyi kultuszt és a diktatúrát elsöpőrő 1989-es romániai politikai fordulatot követően, a titkosrendőrségi rendszer széthullásával a határátkelés korábban embert próbáló folyamata (20 órán felüli sorban állások, motozások, hatósági önkényeskedések) és a romániai tartózkodás (rokonsági fok felmutatása, rendőrségi bejelentés, ellenőrzések és büntetések rendszere) könnyebbé válásával körvonalazódott a lehetősége egy módszeres néprajzi terepmunka megkezdésének. Ugyanakkor a felelősség érzése is felerősödött, hogy a korábbi tapasztalatszerző és emberi kapcsolatok kialakításának élményét adó személyes utazások mellett egy kutató tartozik is a közösségnek és tágabb közéleti közegének azzal, hogy módszeresebb szakmai érdeklődést tanúsítson, ne csak „kapjon”, hanem „adjon” is az őt szeretettel befogadó emberi közösségeknek. Az elkötelezettebb terepmunka elmélyülése a szakmai kihívásokon túlmutatóan az emberi kapcsolatok dimenzióit is felerősíti, ami az érzelmi kötődések intenzívebbé válását és az oda-visszaható interakciók sorát eredményezi.

A Fülemile Ágnes által 1991-től módszeresen megkezdett kalotaszegi gyűjtőutakba Balogh Balázs 1994-től kapcsolódott be, s attól kezdve a mai napig immár közel negyedszázada együtt, rendszeresen végez a szerzőpáros terepmunkát. A kutatás kezdetekor elsősorban a jelenkori folyamatokat próbálták megragadni. Kivált az érdekelte őket, hogy a vidék lakossága hogyan reagált az 1989-es politikai fordulatot közvetlenül követő időszak társadalmi, gazdasági kihívásaira. Milyen válaszadási módok alakultak ki megközelítően azonos feltételek között az egyes kis régiók, lokális közösségek, azokon belül is a falusi társadalom egyes csoportjai, generációi, csa-

11 A szerb, horvát, görög, bolgár, dél-alföldi és erdélyi román, szlovák, gorál, cigány táncanyag fedezése ugyanúgy része volt az 1970-es, 80-as évek néptánc szcenájának, mint a magyarországi, erdélyi, délvidéki és felvidéki magyar tánc típusok megismerése.

12 Nemezszer a Kolozsvárt élő, a romániai magyar kisebbségi közösségben és az erdélyi táncművelésben fontos közéleti szerepet betöltő folklórgyűjtő és kutató Kallós Zoltán személyes útmutatásával kísérve.

13 A közvetlen családi baráti körbe tartozott az addigra már Magyarországra áttelepült Szervátiusz Tibor szobrász, vagy Lászlóffy Aladár költő.

ládok és egyének számára.¹⁴ A kutatás Kalotaszeg kistájainak mentalitása, stratégiája közötti különbségeket próbálta megragadni a térség 19–20. századi múltjában és az 1989 óta eltelt időszakban.

Kalotaszeg „felfedezettsége”, ismertségének turisztikai kihasználtsága, virágzó folklorizmus jelenségei inkább fokozták kutatói érdeklődésüket mintsem, hogy elriasztották volna őket. Munkájuk előrehaladásával egyre inkább érzékelték: Kalotaszeg nem hogy „túlkutatott” néprajzi táj lenne, hanem a jelenkori folyamatok sokrétűsége alig ismert.

A későbbiekben történeti és etnikus kérdések kezdték foglalkoztatni őket. A történeti események emléke, a magyar–román együttélés kérdései, a lokális történeti élményanyag, az ahhoz fűződő értékelések, az emlékezés lehetőségei és szerepe identitásuk megformálásban érdekelték őket egy a nagy történelem sorsfordító katalizmaínak különösen élesen kitett többnemzetiségű kontakt-táj esetében. Aztán el kezdték vizsgálni az alulról szerveződő társadalom struktúráját, az emberi kapcsolatok szálainak időben és térben változó rendszerét, szintjeit, a régió finomabb belső tagolódását. Érdekelte őket, hogy a helyi önzonosság-tudaton túl, az egyes falvak lakói, milyen tágabb összefüggésrendszerbe helyezik magukat. A területi egység külső és belső határainak, horizontális és vertikális zonális struktúrájának megrajzolásához figyelembe vették az ott élők vélekedését, azt, ahogyan tudati szinten leképezik a közvetlen társadalmi kommunikáción alapuló emberi kapcsolatok viszonyrendszerét. Igyekeztek felvázolni azokat a viszonyrendszereket, amelyek alapján egy tágabb vagy szűkebb körben kikre, hogyan mutatnak rá, miként rangsorolnak, kikhez mérik magukat, ha összehasonlításról van szó. Érzékeln akarták azt a belső nézőpontot, ami szerint egyes falvak nemcsak önmagukat helyezik bele egy kapcsolatrendszerbe, hanem másokat kívül, vagy belül állónak minősítenek, tehát hogy a besorolás-önbesorolás, minősítés-megítélés mechanizmusa hogyan működik, s mindez hogyan hat vissza a regionális identitásra. Összességében Kalotaszegen belül és a tágabb környezetében mintegy száz településen végeztek kutatást.¹⁵

A kutatópáros a terepmunka során különböző gyűjtési technikákkal él, ami segíti a szisztematikus, intenzív és mélyreható adatnyerést (résztevő megfigyelés, leírás, kapcsolatháló feltárása, strukturált és strukturálatlan interjú, élettörténet-kutatás, kérdőíves gyűjtések, a térhasználat, a mobilitás különböző aspektusainak feltérképezése, statisztikai, levéltári és irodalmi adatok összegyűjtése és elemzése, fotózás, filmezés, családi fotók és dokumentumok elemzése, stb.).

Jelenlétük a terepen különböző hosszúságú volt és különböző „szerepeket” próbáltak ki. Voltak rövidebb néhány napos tájékoztató útjaik, amikor egy több telepü-

14 Mít eredményezett a változás korszaka jövőképünkben, aspirációinkban, értékrendjükben, a foglalkozásszerkezetben, a helyi társadalom presztízs hierarchiájában. Hogyan szerveződött át a lokális politikai élet, milyen szerepek osztódtak szét. Hogyan indult újra a családi gazdálkodás. A családi munkamegosztásban, a nemek szerepében, az egyes generációk egymáshoz való viszonyában, a mindennapi életszervezésben milyen szétesési és újrastrukturálódási folyamatok indultak el.

15 A szerzők válogatott publikációit lásd az irodalomjegyzékben: Fülemlile 1996; Balogh 2003; Balogh–Fülemlile 1998, 2001, 2004, 2005, 2006, 2008a, 2012, 2017.

lésből álló régió falvainak karakterét mérték fel a terepbejárás, benyomások, impresziók szintjén, kezdeményeztek kapcsolatokat, alakították ki a későbbi visszatérő, elmélyültebb gyűjtés lehetőségét, választottak ki kutatandó településeket, családokat. Voltak sűrűbb, alkalomszerű, de vissza-visszatérő látogatásaik a valamely szempontból kiválasztott, mintaértékűnek, modellszerűnek tartott, „kulcspozícióban” lévő településeken, ahova rendszeresen hosszú időn át, 25 éven keresztül évente akár 8-10 alkalommal is visszatértek hosszabb, rövidebb időre. Ezeken a helyeken személyes barátságokat alakítottak ki, s jobban „beépültek” a lokalitás emberi kapcsolathálójába. A rendszeres visszatérés megengedte, hogy különböző évszakokban, eseményeken, helyzetekben részt véve sokoldalú tapasztalatokat szerezzenek, s a távolból, otthonról is tartva a kapcsolatot a működő barátságok kölcsönös gesztusainak, egymás segítésének iratlan társadalmi szabályainak megfelelően igyekeztek ők is a saját életükbe betekintést adni legjobb barátaiknak. Terepmunkájuknak voltak hosszabb, intenzívebb időszakai is. A 2000-es évek elején pl. több nyáron át is 6-8-10 hetes hosszú gyűjtő utakat szerveztek. Tették ezt akkor is, amikor gyermekeik megszülettek, csecsemők voltak. (Nem hallgatandó el, hogy a szerzőpáros 1996 óta férj és feleség, akik kapcsolatának alakulási színtere is volt egyben a kalotaszegi „terep”, így ottani ismerőseik családi életük eseményeinek alakulását is figyelemmel kísérhették.) De ezeken túl is eljutottak lényegében az aktív, tevékeny akció-antropológiáig is.

Saját gyűjtői helyzetüket elemezve, mint fentebb említésre került, van néhány közösség, ahol a több mint 20 éves, elmélyült kapcsolatok és a gyakori és rendszeres visszatérés lehetővé teszi, hogy nem kell mindig előlről kezdeni a kapcsolatépítés és a bizalom elnyerésének folyamatát, hanem könnyű felvenni a szálát, s nem esnek ki az események sodrából. Nagyon könnyű a friss információkat „felcsipegetni” és beemelni a meglévő tudásbázisukba, s ez a bizalmasabb jellegű, személyesebb, vagy kényesebb természetű információkra is vonatkozik. A terepre való visszatérésnek nemcsak az a jelentősége, hogy felfrissítik, aktualizálják a tudásukat, ugyanannyira fontos, hogy az emberi kapcsolatokat is felfrissítik, ápolják. A családi történetek figyelemmel kísérése, a jóízű beszélgetések élménye, a kölcsönös gesztusok, az odafigyelés, a szeretet, tisztelet és megbecsülés kifejezése, növelik a bizalomtőkét. A rendszeresen együtt átélt események erősítik a barátság, az összetartozás érzését. A felidézhető együtt átélt történetek élménye (akár vidám, vagy szomorú családi eseményhez, akár közösségi alkalmakhoz, vagy egyszeri szituációkhoz kötődik), amelynek az emléke a jövőben is visszaidézhető, nemcsak a jelennek, hanem a jövő kapcsolattartásának is tápanyagot szolgáltat.¹⁶

16 Különösen igaz ez egy olyan posztparaszti társadalomban, ahol egyrészt az emlékezés és a beszélgetések tárgya „anekdotális”. Mi is értendő ezen? Mindazok, akik paraszti közegben mozognak, ismerik a történetmesélésnek, adomázásnak azt a technikáját, amikor egy a saját közegéből kilépő ember, az új szituáció – pl. egy utazás, városba látogatás – mindennapi apró, jelentéktelen részleteit éles megfigyelőkészséggel, hajszálpontosan jegyzi meg és meséli el, idézi fel vicces történetként újra meg újra társaságban. Az ismételt elbeszélések folytán, ezek a banális események, később az egyén élettörténetének „nagy, kalandos eseményei” közé emelkednek. A memória és a beszélgetésszituációk ilyen jellegű logikája mellett, az apró közös élmények felidézése egymás között és mások előtt is, a kapcsolat megerősítésének verbális „ceremóniái” közé tartoznak.

Ugyan egy vizsgált közösségben, mindenki a vizsgálat közvetett, vagy közvetlen tárgya és adatközlőként az információszerzés forrása, de közismert a kulcsfontosságú, fő adatközlők fontos közvetítő szerepe a gyűjtő és a közösség között. Ő az, aki befogadja a gyűjtőt saját kapcsolatrendszerébe, segíti, nemegyszer irányítja a kapcsolatteremtést a közösség többi tagjával, akinek kapcsolatrendszere mentén épül a gyűjtő saját kapcsolathálója. Akinek a közösségben betöltött presztízse rávetül a gyűjtőre, pozicionálja őt a közösségben. S akinek tudása, érdeklődése, s azon sajátos motiváció, hogy az ismereteit (különböző indíttatásból) megossza a gyűjtővel, befolyásolja a gyűjtő tudásanyagát is. Az elfogadás, befogadás etikai következményekkel jár. A kutatónak az emberi kapcsolatok íratlan törvénye szerint a szállásadó házigazdához lojálisnak és hűségeseznek kell lennie. Nem lehet „átváltani” másik családhoz, a terepmunka során átköltözni egy másik házhoz, mert az kényelmetlen érzést keltene, megbántaná a házigazdát („most már nem felel meg neki, amit adni tudunk”), szégyent hozna rá a falu előtt, felesleges pletykákat, rivalizálást szülne, gyengítene a bizalmat.

Axióma, hogy a jó terepmunkán alapuló etnográfia (abban a módszertani értelemben, hogy az etnográfia jelentése mint a terepélmény analitikus leírása) egyrészt a terepmunkát végző kutató behelyezkedő képességén, empatikus látásmódján alapszik (émikus), másrészt, hogy képes-e tudományterületének szemszögéből, étikus perspektívából elvonatkoztatni, olyan mélyebb mozgatórugókat, rendszerszerű képleteket, struktúrákat, összefüggéseket felismerni, amelynek az adott vizsgált kultúra hordozója esetleg nincs is tudatában.

A résztvevő megfigyelés lehetőséget ad arra, hogy az adatközlőink által magukról és környezetükről a saját értelmezésük és narratívájuk által adott képet „teszteljük”. Megértsük a pozíciójukat egy más szemszögéből tekintve. Megvan a lélektani, társadalomlélektani oka annak, hogy valaki akarva vagy akaratlanul, kedvező színben szeretne feltűnni egy kívülről jövő előtt, különösen, ha az más és általa „felsőbbnek” ítélt társadalmi rétegbe tartozik. Valós és vágyott rang és pozíciók, elhallgatott családi bélyegek és konfliktusok, komplexusok és kompenzációs reflexek komplex erőterében kell értékelnünk a kutatónak, a feléje, mint gyűjtő felé előadott kommunikáció, bemutatott „színháték” validitását, meglátni a mögöttes mozgatórugókat.

A szerzők az 1994-től együtt végzett gyűjtő útjaik során megtapasztalták az előnyeiket annak, amit más gyűjtőpárosok is elmondhatnak – így Fülemlé Ágnes mestere, mentora, a tanulmányait életének utolsó öt évében magántanárként irányító Fél Edit és szerzőtársa Hofer Tamás átányi kutatásai is bizonyítottak –, miszerint egy férfi és nő együttes munkája a terepen komoly előnyökkel jár.¹⁷ Egy „hagyományos” társadalomban (mint amilyenek a közép-európai vidéki szituációk a 20. század második felében) a nemi szerepek, a női és férfi munkamegosztás, tulajdonformák, be-

17 A tanulmány első felében már utaltunk rá, hogy Fél Edit az 1950-es években dolgozta ki az Átány-kutatás nagyívű koncepcióját, amikor nyilvánvalóvá vált a számára paraszti világ biztosan elkövetkező gyors átalakulása. A kutatásba bevonta egyik tehetséges tanítványát, az 1948-ban az ELTE Néprajzi tanszékén tartott „etnopszichológiai” kurzusát hallgató Hofer Tamást is, mert jól látta, hogy a társadalom elkülönülő férfi és női szférának kutatásához nem lesz egymaga elegendő.

vételi források, a domináns döntési és tevékenységi szférák, hatáskörök részben, vagy egészben elkülönülnek. Ezáltal egy helyi társadalom mindennapi élethelyzeiteinek más és más szegmense tárulkozhat föl egy női vagy egy férfi kutató számára. Könnyebb megnyerni a bizalmat, elmerülni társalgási témákba, megnyitni a kommunikáció mélyebb szintjeit, ha egy női gyűjtő a nőktől elvárt viselkedési mintákhoz lehetőség szerint alkalmazkodva a női témákat, míg egy férfi a férfiak társasági közegében, szocializációjának és habitusának megfelelően a férfias témákat járja körül.

Nemcsak a férfi–női nemi szerepek segítették a gyűjtést, hanem az is például, amikor babakocsit tolvá érkeztek egy faluba. Az a természetesen kedves rányílás, rácsodálkozás a kisgyermekre, a szeretetteljes segítőkész odafordulás, amit férfiak és asszonyok részéről egyaránt megtapasztaltak, új dimenziókat nyitott terepműveikben. Az sem volt elhanyagolható, ahogy ezek a szituációk a higiénia, a gyerek-gondozás, etetés, gyógyítás helyi gyakorlatainak olyan mélyebb, kevésbé nyilvánvaló hagyományos kulturális praxisait, beidegződéseit tárták föl, amit korábban kevésbé volt lehetőségük megtapasztalni.

Tapasztalataikból nem maradt el a tartós „terepen-levés”, együttélés a helyiekkel, az antropológiai értelemben vett állomásozó terepmunka sem. Terepmunkájuk különleges időszaka volt az a félév, amikor családként költöztek ki állomásozó terepmunkára egy kislélekszámú zsákfaluba. A hely és a házigazda család kiválasztását gondos előtanulmányok előzték meg. Alapos tájékozódás és mérlegelés után, a felszegi Nyárszóra esett a választás. Egy falu magyar–román vegyes lakosságú emberi kapcsolathálója egészének megismerése a gyermekektől az öregekig, az a lehetőség, amikor gyakorlatilag minden házba van bejárása a gyűjtőnek, különleges intenzív tereptapasztalatot jelentett.

Mindezek együttesének eredményeként a „beépültség” mélysége, a helyiek általi befogadás szimbolikus gesztusaival kísérvé „kétlaki” beágyazottságot eredményezett. Megteremtődött az otthonlét aurája, az, amikor azóta is úgy köszöntenek a helyiek, hogy „de jó, hogy hazajöttél”.

Ez az intenzív terepkapcsolat ki is emelte őket az egyszeri kutató kényelmesebb és háttérből figyelő pozíciójából és az aktív, tevékeny „akció-antropológia” megtapasztalására sarkallta őket.

Abban az értelemben nevezhető a tevékenységük az akcióantropológia körébe tartozónak, hogy az akcióantropológia során a gyűjtő befogadottságát a közösségbe egy bensőségesebb, kommunikatívabb szint jellemzi, amikor csökken a távolság a helyiek és a „kívülről jövő” „nagy ember” között, s a gyűjtő, minden kezdeményező, vagy szervező szerepe mellett is, a közösség vezetőivel és tagjaival együtt „társként” tud cselekedni. Jó célok esetén, amit a közösség magáévá tesz, a feladat megoldása büszkeséggel tölti el az embereket, évek múltán is jóleső érzéssel idézik fel az együtt-dolgozás és közösségi együttlét élményét, sikerként könyvelik el az eredményt és értékelik azt. (Haraszi 2005: 223–224.) Tehát szerencsés esetben az eredmény tartósan fenntartható. (Projektről projektre különbségek tapasztalhatók abban, hogy adott eredmény, ami ideig-óráig hasznosnak tűnhet, a körülmények változásá-

val, egy-egy generáció felnövekedésével, vajon hosszú távon funkcióját, értékét meg tudja-e őrizni?)

Ennek a más minőségű „alkalmazott” terepkapcsolatnak már voltak előzményei. Fülemile Ágnes az 1990-es évek elejétől két amerikai egyetem Budapestre kihelyezett külföldi oktatási programján tanított interdiszciplináris regionális kurzusokat a tavaszi és őszi szemeszterben. Kurzusának része volt, hogy szemeszterenként 4-5 napos tanulmányi kirándulásra vitte a hallgatókat Erdélybe. A busznyi hallgatóságnak szállást, étkezést, programot kellett szervezni, ami a helyi közösségekben meglévő kapcsolatrendszer mentén történt. A hallgatók családoknál laktak, hogy minél inkább lehetőségük legyen megtapasztalni a valós helyi viszonyokat, s maguk is kapcsolatokat tudjanak kialakítani házigazdáikkal. Az 1990-es évek elején a korábbi rendszer, a szolgáltatások, a kereskedelem összeomlása utáni hiánygazdaság állapotában másképp aligha is lehetett volna ennyi embert ellátni. Ez viszont azt is jelentette, hogy akkor, amikor a helyi turizmus még egy nem létező fogalom volt, vagy csak éppen csirájában lévő kezdeményezések történtek a beindítására, akkor lényegében néhány faluban ők voltak az „első turisták”. A buszuk megérkezése „látványosság” volt, amire összefutottak az emberek, s az odavitt jövedelem, mint a szolgáltatás ellenértéke sem volt akkoriban elhanyagolható tényező.

A szituáció kölcsönös kulturális tanulási folyamatot is jelentett. (A házigazdának nem ment elsőre, hogy megtanulják, hogy a vegetáriánus étel nemcsak azt jelenti, hogy a bablevesbe nem teszi bele a háziasszony a tálaláskor a csülköt, ami a lében főtt. Párkapcsolatban élő homoszexuális párral is életükben először az amerikai hallgatók révén találkoztak, mindenesetre a helyiek jelesre vizsgáztak elfogadó diszkrét rugalmasságból.) A házigazdák vendégszeretete a hallgatók számára is különleges élményt jelentett, s nemcsak a töltött káposzta, padlizsánkrém, lekváros fánk vagy kürtöskalács íze miatt. Az 1990-es évek változásokkal teli időszak rendkívül izgalmas korszak volt, a kommunizmus évtizedei utáni útkeresés megtapasztalásának „testközeli” hiteles élményét adta. Az életmódban, gazdasági színvonalban tapasztalható kontraszt a magyarországihoz képest is, nem beszélve az amerikaihoz hasonlítva, szembeötlő volt. Az, hogy udvari árnyékszékelt kellett használni, vagy hogy a vízhengeres kályhában melegített fürdő víz véges és gondolni kell a többiekre is, hogy mindenkinek jusson meleg víz, csak egyik oldala volt a tapasztalatszerzésnek. Akkoriban a látogatott közösségekben még a helyi paraszti kultúra bizonyos továbbélő kifejezései bárki számára nyilvánvalóak és megtapasztalhatóak voltak. Egyszeri különleges élmény volt számukra a vasárnapi templomozásra népviseletbe öltözött falubeliek látványa, a szombat esti táncra fel fogadott tradicionális zenét játszó cigányzenekar hangzása. Nagy hatást tett rájuk a helyi páros tánc lépéseinek csetlő-botló követése a viseletben táncoló helyiek által felvert porban és kigőzölgött párában az olajos padlójú kocsmateremben. Nem egyszer előfordult, hogy az akkori útviszonyok közepette elakadt, lerobbant a busz, és egy-egy sáros, aszfaltnélküli úton, s traktor húzta utánfutón tették meg az utat a következő faluig, hogy aztán az éjszakát egy lakodalomban töltsék, az utcára felállított 400 embert befogadó lakodalmi sátorban, amíg másnap a megjavított busz

értük nem jött. Az 1990-es évek első felének képlékeny valláspolitikai viszonyai között az is előfordult, hogy sietve kellett buszba szállni, mert feldühödött ortodox hívók jöttek a velük beszélgető, ikongyűjteményét megmutató görögkatolikus román papot kérdőre vonni, de vettek részt ortodox román húsvét éjszakai templomot kerülő körmenetén is, a hívók kitüntető vendégszerzetével kísérve. Lényegében néhány évig az 1990-es években és a 2000-es évek elején a régi, soknemzeti-ségű és sokvallású hagyományos Erdély képe még ha elhalványulóan is, de fel-fel-sejlett és eloszlatta az amerikaiak pop-kultúrából hozott hamis obligát képzelgését Erdélyről, mint Drakula hazájáról.

A szokványostól eltérő kutatói terepélménynek nemcsak ez volt az egyetlen rendhagyóbb módja. Tartós állomásozó terepmunkájuk idején 2005-ben kisgyermekes családként nem egyszer megtapasztalták, hogy a gyermekeik óvodai, iskolai közege milyen új kapcsolatrendszerrel és társadalmi tapasztalatokat hozhat egy kutató életébe. Csakúgy, mint bármely más szülő, aktívan részt vettek a helyi óvoda eseményeiben és átélhették, hogy milyen a rákészülés módja, a jelentősége egy-egy kalendáris és nemzeti ünnep, anyák napja, évzáró, ballagás megünneplésének az ottani családok és intézmények életében. Gyakorló szülőként fogalmazódott meg bennük a gondolat, látva a nyárszai gyerekeket az egyutcás falu főutcáján rohangálni, vagy a félrehúzott mezőgazdasági gépekre felkapaszkodva játszani, hogy egy biztonságosabb játszóhelyet és valamiféle nyári nyaralás élményt lenne jó nyújtani a helyi gyerekeknek. A 170 lakosú Nyárszó és a 200 lelket számláló Sárvasár közös ekléziát fenntartó ikerközösségében, Kalotaszeg más, „egykező” közösségeivel ellentétben meglepően sok volt akkor a kisgyerek, nyaranta mintegy 60 vakációzó gyermek volt otthon a szülőknél, vagy tért haza a közeli Bánffyhunyadról a nagyszülőkhöz. Őrájuk gondolva kezdeményezték, majd hat egymást követő évben szervezték meg azt az egy-egy hetes nyári népművészeti gyermektábort, amelyen mintegy 60 gyermek vett részt. A helyi családok önkéntes munkával segítettek nemcsak a gyermektábort, de azt az építőművészeti projektet is, amit a falu számára kaláka munkában az egyhetes tábor alatt a kutatók szerveztek. A tábor megrendezéséhez pályázati forrásokat szereztek és a környékbeli vállalkozókat is végigjárták, akik szívesen felajánlották a segítségüket. Akinek kenyérsütődéje volt, az kenyeret adott, aki toalettpapír gyárat üzemeltetett, az azzal látta el a tábort, a vasbolt festéket és vasárut adott, a fuvaros homokot, sódert szállított, a helyi asztalosok és lakatos a műhelyüket és szakmunkájukat ajánlották fel. A családok összedobták a krumplit, hagymát, szalonnát, az asszonyok felváltva főztek és terítettek, míg a férfiak társadalmi munkában az éppen aktuális építő projekten dolgoztak. A kutatóknak sikerült nemcsak a zenében-táncban-énekek-kézművességben jártas barátaikat otthonról vagy a térségből odacsábítani, hogy foglalkozásokat tartsanak a gyerekeknek, hanem a Kertészeti Egyetem Tájépítész hallgatóinak Fekete Albert vezette Kalotaszeg kutató táborát is több alkalommal áthívták a szokásos sztánai állomáshelyükről Nyárszóra, hogy velük együtt dolgozzanak. A Nyárszó és Sárvasáron 2006–2011-ben hat alkalommal NKA támogatással megvalósult kaláka és népművészeti gyerektáborokban tájépítészek, néprajzkutatók, mérnökök és

önkéntesek a helyi mesterekkel és közösségekkel együtt végezték táj- és településformáló tevékenységüket.¹⁸

A táborok nem lettek volna kivitelezhetőek a helyi lelkészpár¹⁹ áldozatos és önzetlen szervezőmunkája nélkül. Nemegyszer a lelkészi lak kertjében zajlott az egész napi táborozás, a lelkészasszony szaladt, szervezett, irányította az asszonyokat, a gyülekezet pénzén pedig disznót, vagy bivalyborjút vágtak, hogy legyen mivel etetni az építőcsapatot és a gyerekeket. A tábor építőkalákájának eredményeként 2006 és 2011 között évente épült egy-egy új falukép meghatározó objektum. Első évben egy játszóteret építettek az egyház által felajánlott területen, az egykori kántori lak kertjében. (Fontos szempont volt, hogy ne közterületen álljon a játszótér, hogy ne ütközzenek adminisztratív akadályokba, s ez Románia 2007. évi EU-csatlakozása után még relevánsabb kérdéssé vált.) A játszóvár a helyi kalotaszegi népi építészet formakincséből merítkezett.²⁰ A vállalkozás léptékére jellemző volt, hogy kilenc, a népművészeti motívumkincs tudásának birtokában levő fafaragó, asztalos és két bútorfestő mester dolgozott a részleteken.²¹ A játszókertet jelképesen *Cibőka-kertnek* nevezték el, mert a nyelvészek szerint a mókus helyi elnevezése a 'cibőka' szó, az egy olyan jellegzetes helyi táji kifejezés, amely kijelöli Kalotaszeg határait. Az avató ünnepségen a táborlakók, a két falu népe, a körösfői előljáróság, az őket segítő bánffyhunyadi vezető értelmiségi és vállalkozói réteg jelen volt, s helyi cigánymuzsikusok és Kalotaszeg távolabbi vidékéről, Mérából érkező fiatal táncegyüttes közreműködésével éjszakába nyúlóan ünnepeltek. Balogh Balázs ekkor a nagyközség polgármesterétől megkapta a „Körösfő díszpolgára” kitüntető címet. (Ennek nem mellékesen az volt a legfontosabb gyakorlati hozadéka, hogy inntól hivatalosan is nevezhetett a nyárszai focicsapat tagjaként a területi labdarugó bajnokságokon). Következő évben az összeomlás szélén álló, egyébként népművészeti értékkel bíró kántori lak épületét újíították meg, az alaptól a tetőszerkezetig stabilizálva az épület állapotát. A homlokzat is új áttört, fűrészelt, faragott deszkaoromzatot kapott. Ekkor, hogy a hagyományörzésben is példát állítsanak, a falu legöregebb (1890 körüli) faragott kiskapuját az enyészettől megmentve, egy hátsó udvarról a tüzelőnek szánt fa közül elkérték, felújították és felállították a kántori lak portáján.²² Harmadik évben a tábor átköltözött a főút mentén fekvő ikerközség, Sárvasár iskolaépületébe. Természetes igény volt, hogy a projekt keretében nekik is épüljön valamilyen reprezentatív népművészeti értékkel bíró épület, ne csak a szomszédos nyárszaiaknak. Ekkor készült el az a harangto-

18 A teljesség igénye nélkül a legfontosabb résztvevők: Balogh Balázs, Fülemile Ágnes, MTA Néprajzi Kutatóintézet; Eplényi Anna, Fekete Albert, Kabai Róbert, Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar; Herpai Sándor, Magyar Vár Alapítvány; Szakács Barnabás, Lépték-Terv.

19 Az azóta a kalotaszegi esperes egyházi vezetői tisztségét betöltő lelkész, Vincze Minya István és felesége Melinda.

20 Tervezője Szakács Barnabás, Lépték-Terv.

21 A mesterek Nyárszón kívül, Sárvasárról, Bánffyhunyadról, Méráról, Zsobokról, Mákóról, Mezőbándról és Budapestről érkeztek.

22 A 2000-es évek elején egymás után kerültek tűzre a faragott kiskapuk, pedig egy fél évszázaddal korábban Nyárszó egyik fő néprajzi nevezetességként tartották számon a faragott kiskapukat (lásd Csete 1990).

ronyra emlékeztető pavilon, ami a sárvásári középkori műemléktemplom kertjében áll és esténként díszvilágítást kap az alája kiállított, felújított öreg tűzoltókocsival együtt. Az az évi népmese tematikájú tábor végére a gyerekekkel emlékezetes báb-színházi előadást állítottak össze. Negyedik évben Nyárszó központjába épült egy a kalotaszegi templomok négy fiatornyos tornyát idéző uzsonnázó pavilon, padokkal asztallal, amit a helyiek azóta is szívesen használnak. Mindamellett a gyerekek és férfiak körében is talán a legnagyobb örömet az a két éven át tartó projekt váltotta ki, amikor a falu fölötti domboldal platóján egy kiegyenlített talajú füves, népművészeti elemekkel díszített kerítésű focipályát hoztak létre, amely a falu társasági életében új lehetőségeket nyitott.

Ez az intenzív „akciójelenlét” számos olyan helyzetet teremtett, amely új dimenzióit mutatta meg az emberi kapcsolatoknak, az együttműködés, a közös alkotás minden örömeivel és ritkább esetekben, konfliktusával együtt.²³ Mindamellett inkább az ellenkezője volt az általános tapasztalat, a pozitív élmény, a közös cél és munka „összehozta” az embereket. Egy fárasztó nap végén, az elköltött vacsora és pohár pálinka után a közösségi kohéziót erősítette a tűz melletti éneklés a bánffyhunyadi prímás, Varga István Bodó, Kiscsipás játékaival kísérvé.

Ritkán van lehetősége egy kutatónak arra, hogy gyakorlatilag minden gyereket ismerjen egy faluban. A tábornak köszönhetően a gyerekek is éveken át rájuk köszöntek az utcán, várakozóan kérdeztek rá a következő táborra.²⁴ A két falu fiatalságát a táborokon keresztül megismerve lehetőség nyílt arra, hogy az iskola, a konfirmáció, a pálya- és párválasztás útjait, vagy pl. a mai közösségi média használatuk módját is szemmel követhessék. Tehát a gyerekes családokon, fiatalokon keresztül a helyi társadalom teljes korosztályi spektrumát is látják, nemcsak a hagyományos etnográfiai kutatások adatközlőit, a nagy tudású, jó beszédű öregeket.

Terepmunkájuk során, a kalotaszegi roma közösségek közül a váralmási magyar cigány zenész családokkal kerültek a legközvetlenebb kapcsolatba, akiknek felmenői már a Hermann Antal féle „jegenyefürdői etnográfus telep” látogatóinak is muzsikáltak a 19. század végén. A váralmási cigánytelep a főúttal párhuzamosan folyó Almás patak partján helyezkedik el, mintegy 2-300 méterre a település központjától. A szerzők egyik látogatása nem sokkal az Almás patak áradása után történt. Jöttükre ezúttal is összecsendültek a telepről, főleg a gyerekek és az asszonyok, mert a gyerekeknek általában apróságokat szoktak hozni.²⁵ Ekkor mondta az egyik fiatalasszony, hogy hajléktalanná vált, elvitte a víz áradása a viskóját, amely a part-

23 Pl. előfordult, hogy valaki rossz néven vette, amikor megkérték, hogy a játzókerthez közele, a gazban fedetlen lyukként tátongó rossz kútját takarja be, nehogy egy arra tévedő gyermek beleessen. A megfeszített szervezés és munka idegi terhéért sem bírta mindenki egyenlőképpen. A lelkes közmun-kára hívó, kisbíró által kidoboltatott felhívására sem reagált mindenki egyforma lelkesedéssel.

24 A kutatók gyerekeinek is a nyarak során át tartó nyári bandázások élménye a kertekben, szénás-csűrőkben, határban, a jószág közelében, olyan a régi letűnt világok gyermekkorára emlékeztető szabadságélményt adott, amit a mai gyerekek, főleg városi környezetben nem tapasztalhatnak meg.

25 A holland és német református egyházi kapcsolatokon keresztül érkező segélycsomagokból is nem egyszer juttatott a nyárszai lelkes adományt általuk.

hoz a legközelebb állt az épületek közül. Az asszony egyedül nevelte 11 éves lányát, és egy újabb kapcsolatából származó 10 hónapos kisfiát. Kérte, hogy nézzék meg, hogy hogyan „lakik” most. Elvezette őket egy nagyobb bokorhoz, amelyre rá volt aggatva egy szakadozott nylon fólia. Döbenten konstatálták, hogy a sárba letéve egy agyonázott, rohadó matracon hált az asszony a két gyermekével. Mellette pár nylon zsákban a gyerekruhák, és egy 5-6 téglával körbekerített tűzrakóhely jelentette az otthont számára. Leült a penészes matrakra szoptatni a csecsemőt. A néprajzkutató ilyen helyzetben érezheti leginkább, hogy tereptapasztalatai közvetlenül hatnak az érzelmeire is, hogy tudományága nem csak elméleti jellegű tapasztalatokhoz juttatja. Közvetlenül találkozik olyan emberi tragédiákkal, reménytelen sorokkal, amelyek már messze túlmutatnak a terepmunka tudományos értelemben vett szakmai horizontján. Azt érzi, hogy a kutató nem függetlenítheti magát az általa vizsgált közösség, vagy egyén helyzetétől, hogy felelősséggel tartozik nekik. Az objektivitásra törekvő (résztvevő) megfigyelőből, egyidejűleg segíteni kész, cselekvésre sarkallt embertársává válik az adatközlőjének. Nyilvánvaló volt, hogy valamilyen módon segíteniük kell a fiatalasszonyt. „Akcióantropológiájuk” stratégiája pár nap tépelődés után, a helyi (magyar származású) polgármester bevonásával alakult ki. Tervük az volt, hogy egy kis egyszobás téglaházat építtessenek a háromtagú családnak. Pénzgyűjtésbe fogtak, amely az egész családi és baráti kapcsolat-hálójukat megmozgatta.²⁶ Általában kéthetente jártak le Váralmásra ettől kezdve, és az addig összegyűlt pénzt ilyen időközönként adták át a polgármesternek. Ő egyszerre mindig csak egy mestert fogadott (a házépítés fázisainak megfelelően kőművest, ácsot, asztalost, burkolót stb.), és a helyi roma férfiakat hívta be közmunkára culágernek, segédmunkásnak. Senki se tudta a faluból, a megsegített fiatalasszony se, hogy a pénzt a kutatók gyűjtötték, áldozva a saját fizetésükből is. (Természetesen nem is vágytak arra, hogy ez kiderüljön, hiszen nem ezt tartották lényegesnek ebben a helyzetben.) A polgármesterrel egyetértettek abban, hogy szerencsésebb nem elárulni, hogy tőlük van a pénz.²⁷ A gyakori lelátogatásuk során egyre közelebbi kapcsolatba kerültek a fiatalasszonnyal és családjával. A rokonszenvet fokozta, hogy legkisebb gyermekük hónapra egyidős volt a fiatalasszony 10 hónapos kisfiával. Kérte, hogy legyenek a keresztszülei a kisfiának, amit ők örömmel vállaltak is. Végül pár hónap leforgása alatt felépült a kis ház. Egyszobás, egyetlen helyiségből álló, mintegy 20 négyzetméteres épület lett, de téglából felhúzza, és betonlappal, szilárd burkolattal, jó minőségű nyílászárókkal, cseréptetővel, födémrel ellátva, kéményes füstelvezetésű tüzelővel készült el. Sajnos éppen mire felépült a házikó, addigra a fiatalasszonyt bűnsegédlet miatt börtönbe zárták. A számára felépített házba a leánya költözött be az édesapjával, aki a fiatalasszony korábbi élettár-

26 Az esetet pontosan leírták, és körbeküldték a barátaik, ismerőseik körében e-mailen. Budapesttől Amerikáig kezdtek el adakozni az ismerősök, és az ismerősök ismerősei, tehát ismeretlenek is. Zömmel kisebb összegeket küldtek, 500–5000 Ft között, de gyűlögetni kezdett a jótékonyásra felajánlott pénz.

27 A polgármester véleménye szerint: „Minden cigány család még aznap felgyűjtaná a putriját, hogy a vályogfalú viskója helyébe téglaházat kapjon.”

sa volt. A 10 hónapos csecsemőt elvették tőle és állami gondozásba vették Zilahon.²⁸ A kutatók megkeresték a megyei RMDSZ vezetőjét is, hogy tudna-e segíteni abban, hogy a gyermek az édesanyja mellett lehessen a börtönben, de a politikus igyekezete ellenére sem találtak megoldást arra, hogy a csecsemő az édesanyja mellett lehessen. Az eset egyértelművé tette, hogy mennyire nehéz egy mélyszegénységben élő család életén egyéni eszközökkel könnyíteni, nemhogy magán a nyomorban élő közösségen segíteni. Érezhették, hogy a terep hatott rájuk, ők visszahatottak a terepre, de a végeredmény ambivalens lett. És ezzel vége is lett ennek a történetnek, zsákutcába futottak.

A Kalotaszegen több, mint két évtized alatt kialakított emberi kapcsolathálóik működésének számos más alkalommal volt rendhagyó hozadéka. Ezekben a helyzetekben szintén kiléptek a kutatói „komfortzónából” és más kultúraszervezői, kurátori, kultúrdiplomáciai feladatköröket is magukra vállaltak. Ezekről az eseményekről a vázlatos ismertetés is jelzi, hogy a terepismeret milyen sokrétűen hathat egy kutató tevékenységére, illetve megfordítva, a kutató hogyan tud visszahatni a terepre, az őt befogadó szűkebb, vagy tágabb közösségre.

2005-ben lakóhelyükön, a pomázi Magyar Vár Alapítvány *Kárpátmedence Hátárok nélkül* című, néprajzi szimpóziummal párosított népművészeti táborában az azévi fő tematikának Kalotaszeget választották. A tábor, amelynek szervezésébe 2003-tól kapcsolódtak be, minden évben más és más kárpátmedencei néprajzi tájat állít a fókuszába, amely köré az előadásokat, zene és táncoktatást, esti programokat, kézműves foglalkozásokat szervezik. A megismerendő vidékről adatközlőket, zenészeket, vezető értelmiségieket és táncegyütteseket hívnak meg, hogy hitelesen mutassák be pátriájuk kultúráját, beszéljenek a helyi társadalomról, a táj múltjáról és jelenkori problémáiról. A Kalotaszeg táborban többek között 2 híres primás muzsikált és az a fiatal, akkor még suhanc korú mérái táncos csapat vett részt, akik 2017-ben megnyerték a Fölszállott a páva televíziós vetélkedőt. A mérái fiatalok éveken keresztül visszajártak, rendszeresen szerepeltek a Magyar Vár Táborban, de legelső meghívásaik között volt pl. a kutatópáros által szervezett nyárszai játszókert-avatási ünnepség is, és más későbbi kaláka táborok, ahol a táncoktatásba is be-bekapcsolódtak. A táncsoport bevalottan úgy emlékszik vissza ezekre az alkalmakra, mint ami katalizátora volt a későbbi táncos pályafutásuknak. Az azóta felnőtt, egyetemet végzett, beérett táncos csapat indította el 6 évvel ezelőtt a Kalotaszegi Ifjúsági Vándor Néptánc-tábor, amelyet évente, váltakozó helyszínen, hol Nyárszón, hol Mérán (egyszer Magyargyerőmonostoron) rendeztek meg. Nyárszó kiválasztása, nem volt véletlen, a fent említett korábbi alkalmak alapozták meg az ő nyárszai kapcsolatrendszerüket is. A táborba legfőképpen a régióban, vagy Kolozsvárt élő kalotaszegi gyerekek és fiatalok jönnek, számuk mára már több százra tehető, akik a kalotaszegi zenével és tánccal alaposabban a tábor révén ismerkednek meg. Jelenleg ez a kiválóan szervezett tábor meghatározó módon alakítja a kalotaszegi fiatalok regionális identitását, és regionális kapcsolathálóját. Jelentőségét nem lehet eléggé túlbecsül-

28 Váralmás Szilágy megyéhez tartozik.

ni.²⁹ A szerzőknek is megnyugvást jelentett, hogy a táborszervezés stafétáját át tudták adni egy dinamikus fiatal generációnak. Hat eredményes kaláka tábor megszerzése után úgy érezték, hogy már kinőttek a szerepből, hogy már nem az ő feladatuk ez a „kultúrmisszió”.

Ugyancsak részben a meglévő kalotaszegi kapcsolatrendszerüket kamatoztatták a 2013. évi washingtoni Smithsonian Folklife Festival adatközlői utazó csapatának összeállításakor.³⁰ A National Mallon két hétig zajló nagy sikerű fesztiválprogram 1,2 millió látogatót vonzott. A magyar program fesztiválfalujának épületeinek tervezésekor a Makovecz-tanítvány és munkatárs (Siklósi József) közös konzultációik eredménye alapján, a kalotaszegi népi építészet motívumait használta ihlető forrásként. A program logó és design arculatának tervezésekor, a szerzők néprajzi felvételeit használva, a designer³¹ a kalotaszegi pávás házoromzatok motívumát használta fel. Az adatközlő táncosok, zenészek, kézművesek egy része is Kalotaszegről érkezett Washingtonba. Ez így történt a 2018. évi Múcsarnokban megrendezett Kéz-Mű-Remek Népművészeti Nemzeti Szalon kalotaszegi anyagának összegyűjtésekor is, amelynek szakmai és művészeti kurátora szintén Fülemile Ágnes volt. A kiállítás építését megelőzően külön gyűjtőtűt alkalmával, a terepre utazva szólította meg a kiállításon bemutatott kézműves mestereket.³² A Múcsarnok 2. terme a híres néprajzi tájaink továbbélő hagyományával foglalkozott. A terem egyik felében a magyarországi, a másikon az erdélyi tájak néhány kiemelt példája jelent meg. A legalaposabban bemutatott kiemelt példák Kalotaszeg és Mezőkövesd volt. A terembe így két egymással szembenéző imitált parasztház installáció került egy-egy hat méter széles kalotaszegi és matyó faragott oromzattal.³³ A két részre osztott kalotaszegi „házban” az Alsó-Felső és Nádásmente mutatkozott be. A kapcsolatrendszerük működtetésére jellemző, hogy az egyik nemrégiben elhunyt nyárszai varróasztal szony hagyatékából származó vagdalásos textileket a fia családja Bécsből juttatta el a kiállításra.

Összességében megállapítható, hogy a tartós terepmunka során a kutató és az adatközlők, illetve a vizsgált közösség közötti interakció része, hogy számtalan és a legkülönbözőbb esetben a kutató akarva, vagy akaratlanul, elhatározott, tudatos céllal, vagy önkéntelenül, de segít, vagy segíteni próbál az adatközlők egyéni problé-

29 Az 1991-től minden évben megtartott, nemzetközileg is ismert Kalotaszentkirályi népzene és néptánc tábor az idők folyamán egyre inkább a kalotaszegi zenei- és táncművelés iránt érdeklődő „nagy-közönség” rendezvényévé vált, míg a Kalotaszegi Ifjúsági Vándor Néptáncbort elsősorban a helyi, kalotaszegi fiatalok rendezik meg.

30 Fülemile Ágnes 2012–2013-ban a New York-i Balassi Intézet Magyar Kulturális Központ igazgatójaként magyar főkurátora volt a 2013. évi Smithsonian Folklife Festival *Hungarian Heritage, Roots to Revival* magyar programjának. Az igazgatói feladatot főként azért vállalta el, hogy a fesztivál szervezés irányítását néprajzkutatóként elláthassa, s így a szakmai szempontok megfelelően érvényesülhessenek ennél a fontos kultúrdiplomáciai feladatnál.

31 Kaszta Dénes.

32 Az erdélyi anyag összeszedésében és berendezésében Tötszegi Tekla, a kolozsvári Néprajzi Múzeum kurátora és férje, Tötszegi András volt a segítségünkre.

33 A belsőépítészeti installációt Jakab Csaba építész tervezte, a deszkaoromzatokat Kiss Mátyas mezőkövesdi fafaragó készítette.

máinak megoldásában. Apróbb, vagy nagyobb szívességet tesz, tanácsot ad, kapcsolattrendszerén keresztül elintézt dolgokat, más esetben a közösség népművészeti vonatkozású rendezvényeinek megvalósításában nyújt szakmai segítséget. Előfordul, hogy országos, vagy nemzetközi jelentőségű programba, fesztiválba, kiállításba „emeli be” a helyi népművészeti értékeket. Ezáltal kétségtelenül beavatkozik életük alakulásába, ami visszahat a vizsgált közösségre, befolyásolja gondolkodásukat, alakítja az önmagukról alkotott képet.

Szakirodalom

Anderson, Robert T.

1965 Studies in Peasant Life. *Biennial Review of Anthropology*. 176–210.

Balogh Balázs

2003 Local Village Tourism in “Kalotaszeg” Region after 1990. The Example of Village of Kalotaszentkirály (Sancraiu, Romania). In: Cseri, Miklós – Fejős, Zoltán – Szarvas, Zsuzsa (eds.): *Touristic Construction and Consumption of Cultures. 8th Finnish-Hungarian Ethnological Symposium*. Hungarian Ethnographical Society – Hungarian Open-Air Museum – Museum of Ethnography, Budapest–Szentendre, 175–182.

Balogh Balázs – Fülemile Ágnes

1998 Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról. *Limes* 4. (1) 135–158.

2001 Adatok Kalotaszentkirály és Zentelke tévesztés előtti paraszti gazdálkodásához. In: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 145–156.

2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól*. (Néprajzi Tanulmányok.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

2005 Kalotaszegi adatok a romániai rendszerváltozás utáni egyéni gazdálkodásról. In: Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 219–228.

2006 Turning Inward or Forging New Ties – Social Strategies in Diaspora Communities on the Periphery of Historical Hungarian Region of Kalotaszeg (Zona Calatei) in Transylvania. In: Balogh, Balázs – Ilyés, Zoltán (eds): *Perspectives of Diaspora Existence: Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin - Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 187–226.

- 2008a ...az utókor is borzadjon meg olvasásán! A Kalotaszegi Egyházmegye Esperei Hivatala 20. századi iratanyagának társadalomtörténeti tanulságai. In: Fülemlile Ágnes – Kiss Réka (szerk.): *Történeti forrás – néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei.* (Documentatio Ethnographica, 23.) L'Harmattan Kiadó – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 361–393.
- 2008b Cultural Alternatives, Youth and Grassroots Resistance in Socialist Hungary – The Folk Dance and Music Revival. *Hungarian Studies* 22. (1–2) 43–62.
- 2012 Mapping Regional Structures as Outlined and Produced by a System of Marriage Ties. *Acta Ethnographica Hungarica* 57. (1) 91–126.
- 2017 Adatok Kalotaszeg szórványosodásához a református iratanyagok tükrében. (Magyargyerőmonostor a két világháború között.) In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére.* Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 295–303.
- Bourdieu, Pierre
- 2003 Participant Objectivation. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 9. 281–294.
- Bökönyi, Sándor – Hofer, Tamás – Kiszely, István – Szépe, György – Máday, Béla C.
- 1970 On Hungarian Anthropology. *Current Anthropology* 11. (1) 61–65.
- Cerroni-Long, E. L.
- 1995 Introduction: Insider or Native Anthropology? *Annals of Anthropological Practice* 16. (1) Special Issue: Insider Anthropology. 1–16.
- Colfer, Carol J. – Colfer, Michael A.
- 1978 Inside Bushler Bay: Lifeways in Counterpoint. *Rural Sociology* 42. (2) 204–220.
- Csete Balázs
- 1990 *Kalotaszegi fafaragások.* (A Néprajzi Múzeum tudománytörténeti kiadványsorozata, 3.) Néprajzi Múzeum, Budapest.
- Fél Edit
- 1983 A maga kultúráját vizsgáló kutató: tapasztalatok és módszerek. Szimpozion a Musée de l'Homme-ban. Párizs. 1982. november 12–14. *Ethnographia* XCIV. (3) 477–478.
- 1991a A saját kultúrájában kutató etnológus. *Ethnographia* 102. (1–2) 1–8.
- 1991b Összegező visszatekintés a paraszti társadalom kutatására (3 képpel). [Hagyatékban maradt kézirat Hofer Tamás szerkesztésében.] *Ethnographia* 102. (1–2) 168–180.

Fél Edit – Hofer Tamás

1969 *Proper Peasants – Traditional Life in a Hungarian Village*. (Viking Fund Publications in Anthropology, 46.) Wenner Gren Foundation for Anthropological Research Inc., Budapest.

Fülemile Ágnes

1996 Történeti idő és emlékezés egy kétnemzetiségű kalotaszegi közösségben. Kalotaszentkirály-Zentalke ikerközség. *Regio* 7. (1) 64–87.

Geertz, Clifford

1974 From the Native's Point of View: On the Nature of Anthropological Understanding. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* 28. (1) 26–45.

1988 *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Stanford University Press, Stanford.

Haraszi Anna

2005 Alkalmazott és akcióantropológia. Elméleti és etikai alapkérdések. *Világosság*. (7–8) 215–232.

Hofer Tamás

1968 Anthropologists and Native Ethnographers in Central European Villages: Comparative Notes on the Professional Personality of Two Disciplines. *Current Anthropology* 9. (4) 311–315.

Hultkrantz, Åke

1960 *General Ethnological Concepts. International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore*. Rosenkilde and Bagger, Copenhagen.

Kroeber, Alfred L.

1959 The History of the Personality of Anthropology. *American Anthropologist* 61. 398–404.

Lassiter, Luke Eric

2005 *The Chicago Guide to Collaborative Ethnography*. University of Chicago Press, Chicago.

Myerhoff, Barbara

1978 *Number our Days*. Touchstone, New York.

Narayan, Kirin

1993 How Native Is a “Native” Anthropologist? *American Anthropologist* 95. (3) 671–686.

Paul, Benjamin D.

1953 Interview Techniques and Field Relationships. In: Kroeber, Alfred L. (ed.): *Anthropology Today*. University of Chicago Press, Chicago, 430–451.

Powdermaker, Hortense

1966 *Stranger and Friend: The Way of an Anthropologist*. W. W. Norton and Company, New York.

Reed-Danahay, Deborah

2016 Participating, Observing, Witnessing. In: Coleman, Simon – Hyatt, Susan B. – Kingsolver, Ann (eds.): *The Routledge Companion to Contemporary Anthropology*. Taylor & Francis Ltd., United Kingdom, 57–71.

Stocking, George W. Jr.

1983 The Ethnographer's Magic: Fieldwork in British Anthropology from Tylor to Malinowski. In: Uő (ed.): *Observers and Observed: Essays on Ethnographic Fieldwork*. University of Wisconsin Press, Madison, 70–120.

Tedlock, Barbara

1991 From Participant Observation to the Observation of Participation: The Emergence of Narrative Ethnography. *Journal of Anthropological Research* 47. (1) 69–94.

Tóth Zoltán

2002 „Korrekt parasztok” emigrációban: Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai. Hofer Tamás (szerk.) Pozsony, 2001. (Recenzió.) *Korall*. (10) 223–229.

Prezență, legături și metode în munca de teren în zona schimbătoare a Călatei

Autorii studiului de față au efectuat cercetări pe teren în zona Călatei de mai bine de două decenii și jumătate. În prima parte a studiului aceștia abordează probleme de istoria cercetării etnografice, de teorie și de metodologie, apoi prezintă relația lor personală și profesională față de regiune, dar oferă și reflexii despre experiența lor legată de munca de teren, ceea ce inevitabil ridică și întrebări de metodologie. Între altele încearcă să relateze despre multitudinea de interacțiuni care se ivesc în cadrul unor asemenea cercetări complexe de lungă durată între localnici și cercetători. Dar și despre posibilele aspecte aplicative ale prezenței cercetătorilor pe teren, respectiv despre influențele, relațiile complicate reciproce, având efecte atât asupra terenului, cât și asupra cercetătorilor.

Presence, Contacts, and Fieldwork Methods in the Changing Kalotaszeg Region

The authors have over two and a half decades of field experience in Kalotaszeg region (Transylvania, Romania). In the first part of their present study, they address certain questions of ethnographic fieldwork in the backdrop of history of discipline and theoretical, and methodological issues. Then present their personal encounters and research relations in the region, as well as their fieldwork experiences that themselves have raised methodological questions. Among other things, they look at what interactions between the residents of the studied settlements and the researchers emerge during their recurrent, multi-site fieldwork. What applied aspects their field presence and activity might have, and what could be the complex impact of the researchers on the terrain and vice versa.

Képek

1. Készül a Cibóka-vár (tervező: Szakács Barnabás, Lépték-Terv Tájépítész Iroda) az első játszótérépítő kaláka tábor idején a helyi férfiak, lövétei székely ácsmesterek, a pomázi Magyar Vár Alapítvány és a tájépítészkar önkénteseinek a segítségével. (2006, Nyárszó, F. Á. felvétele)

2. A gyerekek birtokba vették az újonnan elkészült mászókat a Cibóka kertben. A játszótér civil adakozásból és az NKA támogatásával épült meg. (2006, Nyárszó, F. Á. felvétele)

3. A táborozó gyerekek a nyárszai festett bútor mintáit rajzolják Adorján Istvánné Dicsi Katalin varróasszony házában a játszótérépítő kaláka tábor idején.
(2006, Nyárszó, F. Á. felvétele)

4. A nyárszai és sárvásári gyerekeknek a játszótérépítő kaláka tábor idején készített munkáiból rögtönzött kiállítás a kántori lakban.
(2006, Nyárszó, F. Á. felvétele)

5. Megújul a nyárszai református kántori lak a nyárszai férfiak, kalotaszegi fafaragók, székelly ácsok, a pomázi Magyar Vár Alapítvány és a tájépítészkar önkénteseinek a segítségével a második népművészeti kaláka tábor idején. (2007, Nyárszó, F. Á. felvétele)

6. Felújított kiskapu felállítása a Cibóka kertben, a kántori lak előtt a nyárszai férfiak segítségével. (2007, Nyárszó, F. Á. felvétele)

7. Készül Nyárszó központjában a Herpai Sándor (Magyar Vár Alapítvány) által tervezett és részben az NKA támogatásával megvalósult kalotaszegi stílusú pavilon az ötödik népművészeti kaláka tábor idején. (2009, Nyárszó, F. Á. felvétele)

8. Helyi nyárszai és bánffyhungyadi fafaragók és asztalosok készítik a Nyárszó főterén felállított pavilon elemeit. A faragott elemek Ady Endre nyárszai dédanyjának a téren állt és azóta elbontott házában a fafaragásait vették mintául. (2010, Nyárszó, F. Á. felvétele)

9. Nyárszai gyerekcsoport látogatja meg az ötödik népművészeti kalács tábor idején készülő focipálya helyszínét.
(2010, Nyárszó, F. Á. felvétele)

10. Magyarországi önkéntesek és helyi férfiak emelik fel a sárvásári templom kertjében felállított díszpavilon tetőzetét, amely részben az NKA támogatásával valósult meg.
(2008, Sárvásár, F. Á. felvétele)

11. Készül a civil adományokból és közmunkával épített egyosztatú ház az Almás patak menti cigánytelepen az árvízkárosult kétgyerekes édesanyjának. (2003, Váralmás, B. B. felvétele)

12. A 2013. évi Smithsonian Folklife Festival Hungarian Heritage – Roots to Revival programjának egyik emblemikus épülete a National Mallon, háttérben a Capitolium épülete. A magyar program épületeit Siklósi József tervezte. (2013. július, Washington D.C., Paula White felvétele)

13. A 2013. évi Smithsonian Folklife Festival Hungarian Heritage – Roots to Revival magyar programjának logója, amelyet kalotaszegi néprajzi fotók alapján Kaszta Dénes tervezett.
(2013. július, Washington D.C., Tari János felvétele)

14. A Kéz-Mű-Remek Népművészeti Nemzeti Szalon kiállításának a Nádamentét reprezentáló részlete a Műcsarnokban.
Budapest, 2018. április 21. – augusztus 20.
(F. Á. felvétele)

15. A kalotaszegi „ház” a Kéz-Mű-Remek Népművészeti Nemzeti Szalon kiállításán a Műcsarnokban (belsőépítész: Jakab Csaba, fafaragó: Kiss Mátyás).
Budapest, 2018. április 21. – augusztus 20.
(F. Á. felvétele)